

ЛЮДМІЛА ШАПАВАЛАВА
ВАЛЯНЦІНА СУЗАНОВІЧ
Магілёў

ПОЛЬСКІЯ ЗАПАЗЫЧАННІ Ў ЛЕКСІЦЫ
ПАМЕЖНЫХ МАГІЛЁЎСКА-СМАЛЕНСКІХ ГАВОРАК
І ІХ ГІСТАРЫЧНЫЯ ВЫТОКІ

Магілёўскія і Смаленскія землі ў сваім гістарычным мінулым перажылі шмат агульнага, значны час уваходзячы ў склад рускіх княстваў. Яны зведалі і феадальныя міжусобицы, і доўгае ваеннае процістаянне Вялікага княства Літоўскага (ВКЛ) і Маскоўскай дзяржавы. Калі Паўднёва-Заходняя Русь апынулася ў залежнасці ад літоўскіх феодалаў, Магілёўская воласць стала ўладаннем літоўскіх князёў, а з 1386 г. – польскіх каралёў, а потым і Рэчы Паспалітай. Магілёўшчына заставалася ў складзе Рэчы Паспалітай да яе першага падзелу ў 1772 г., пасля якога зноў уваўшла ў склад Расіі. Смаленскі край знаходзіўся ва ўладанні ВКЛ з 1404 г. па 1514 г., затым быў далучаны да Маскоўскай дзяржавы. Але пасля Смаленскай абароны 1609–1611 гг. ён адышоў да Рэчы Паспалітай і канчаткова быў перададзены Расіі толькі ў 1667 г. па Андрусаўскаму перамір’ю.

Гэтыя гістарычныя падзеі, а таксама абумоўленыя імі сацыяльна-эканамічныя, культурныя сувязі і моўныя кантакты беларусаў і рускіх дазваляюць аб’яднаць усходнюю частку тэрыторыі Магілёўскай вобласці Беларусі і заходнюю частку Смаленскай вобласці Расіі ў адзін рэгіён – магілёўска-смаленскае памежжа (далей: МСП).

У сучасную зону магілёўска-смаленскага памежжа ўмоўна ўключаюцца часткі тэрыторыі Горацкага, Мсціслаўскага, Крычаўскага, Клімавіцкага, Хоцімскага раёнаў Магілёўскай вобласці і Краснінскага, Манастыршчынскага, Хісловіцкага, Шумяцкага, Ершыцкага раёнаў Смаленскай вобласці, якія аддалены ад афіцыйнай граніцы паміж гэтымі абласцямі не больш чым на 20 кіламетраў.

У гэтай зоне гістарычна склаўся лінгвістычны арэал, не супадаючы з беларуска-рускімі моўнымі і дзяржаўнымі межамі. Яго адметная асаблівасць – наяўнасць адносна аднародных гавораў, якія лінгвісты-дыялектолагі з часоў Я. Ф. Карскага лічаць пераходнымі, бо яны ўзніклі ў выніку інтэрферэнцыі блізкароднасных моўных сістэм – беларускай і рускай.

Тэрыторыя МСП, якая займае маргінальную зону на стыржні беларускай і рускай моў, знаходзіцца ва ўмовах фронтальнага і афронтальнага міжмоўнага і міждыялектнага кантактавання. Таму ў гаворках МСП, з аднаго боку, захоўваюцца старажытныя ўсходнеславянскія традыцыі, а з другога – выяўляюцца сляды значнага іншамоўнага ўплыву. У лексічным складзе гавораў МСП нароўні з вялізнымі пластамі агульнаславянскай і ўсходнеславянскай лексікі ёсць значная колькасць запазычаных слоў, сярод якіх паводле адзначаных прычын асаблівае месца займаюць паланізмы.

Польскі ўплыў на беларускую мову мае глыбокія гістарычныя карані. «На працягу амаль чатырох стагоддзяў беларуская літаратурная мова развівалася ва ўмовах беларуска-польскага двухмоўя, якое пакінула ў яго лексічнай сістэме значныя сляды XVII ст.» [5, 7]. Даследчыкі вылучаюць тры «хвалі» польскага ўплыву на Беларусь, у тым ліку і моўнага.

Першая «хваля» адносіцца да канца XIV ст., калі вялікі князь літоўскі Ягайла разам з рукою польскай каралевы Ядвігі атрымаў польскае каралеўства і прыняў каталіцызм. У той час Польшча не мела яшчэ амаль ніякай літаратуры на сваёй мове і нават дакументы там пісаліся па-лацінску; але з дапамогай Магдэбургскага права яна мала-памалу пачала аказваць уплыў на заходне-рускія землі, асабліва на вышэйшае і служылае саслоўе, арыстакратыю і дваранства, і даволі скоро польская мова стала тут добра вядомай і перадала тутэйшай мове значную колькасць паланізмаў [10, 56–57].

Другая «хваля» польскага ўплыву адносіцца да апошняй трэці XVI ст. і звязана з Люблінскай уніяй, якая афіцыйна ўключыла Заходнюю Русь ў склад польскай дзяржавы. У XVI ст. польская культура значна вырасла, польская літаратура расквітнела, увайшла ў свой залаты век і дала шэраг выдатных нісьменнікаў і літаратурных твораў. З сярэдзіны XVI ст. у Польшчы родная мова становіцца мовай літаратуры, заканадаўства, адміністрацыі. Адраджэнне нацыянальнай польскай мовы не магло не адбіцца на адносінах да яе заходнерускай арыстакратыі. Жадаючы ва ўсім паходзіць на дваранства польскае, беларускае дваранства і шляхта ўспрынялі яго мову і норавы, яны кінулі

бедную тагачасную рускую літаратуру і пачалі чытаць польскія кнігі [10, 65].

Трэцяя «хваля» – пік польскага ўплыву на жыццё насельніцтва Заходняй Русі – прыпадае на другую палову XVII ст., калі ўсё справаводства і навучанне ў Польшка-Літоўскім княстве перайшло на польскую мову, а ў асяроддзі беларускага дваранства адзначаецца адыход ад праваслаўя да каталіцтва. Гэтыя «новыя» католікі пачалі лічыць сябе палякамі, перанялі польскія звычаі, засвойваючы польскую мову і культуру.

XVI–XVII ст. ст. – час інтэнсіўнага, значнага прытоку польскай лексікі ў беларускую мову. У гэты час польская мова з’яўляецца не толькі вытокамі запазычанняў, але і выступае ў якасці пасрэдніцы паміж мовамі Заходняй і Усходняй Еўропы. Выключную ролю польскай мовы як пасрэдніцы падкрэсліваюць беларускія і рускія мовазнаўцы. «Не выклікае сумненняў, што большая частка іншамовнай лексікі пранікла ў старабеларускую мову праз польскую. Гэта тычыцца, напрыклад, шматлікіх слоў нямецкага, лацінскага, італьянскага, французскага і венгерскага паходжання. З пункту гледжання гісторыі лексічнага складу беларускай мовы, такія словы можна разглядаць як паланізмы» [6, 88]. «У адносінах большасці слоў заходнееўрапейскага паходжання можна... сцвярджаць, што асноўным каналам для іх пранікнення ў беларускую мову была польская мова» [4, 9]. «З XVI ст. старабеларуская мова пачала насыцца паланізмамі, а таксама запазычаннямі з заходнееўрапейскіх і класічных моў праз пасрэдніцтва польскай мовы [2, 31]. «Запазычанні XVII ст. адрознівае ад запазычванняў Пятроўскай эпохі польскае пасрэдніцтва (словы з заходнееўрапейскіх моў пранікалі ў рускую мову праз пасрэдніцтва польскай мовы), якое вызначалася ў тым, што ішшамовныя словы ўваходзілі ў рускую мову ў польскай апрацоўцы» (пераклад наш, *аўт.*) [11, 121].

З падзелам Рэчы Паспалітай і далучэннем беларускіх земляў да Расіі польская мова працягвала ўжывацца тут да 60-х гадоў XIX ст., калі пасля паўстання 1863 г. асабліва актывізавалася палітыка русіфікацыі [12, 101].

У працэсе экспансіі польскай мовы паланізмы пранікалі ў старабеларускую мову ў асноўным кніжным шляхам (праз навучанне, чытанне польскіх кніг) і замацоўваліся ў мове вышэйшай знаці. Мова сялянства і гарадскіх нізоў мела адносна слабы польскі ўплыў. Сюды польскія словы пранікалі часцей за ўсё вусным шляхам, у працэсе прамых моўных кантактаў мясцовага насельніцтва з палякамі, што жылі на землях, якія зараз вызначаюцца намі як зона магілёўска-смаленскага памежжа.

Звесткі аб паляках, што з даўніх часоў сяліліся на Магілёўшчыне, знаходзім у фундаментальнай працы *Опыт описания Могилевской губернии*, якая была выдадзена ў 1882 г. пад кіраўніцтвам А. С. Дэмбавецкага, які ў той час узначальваў Магілёўскі губернерскі статыстычны камітэт. Тут дадзены дакладныя звесткі аб рассяленні палякаў, іх сацыяльным статусе, асаблівасцях побыту, адносінах з суседзямі-беларусамі і інш.

На Магілёўшчыне выхадцы з польскай шляхты з даўніх часоў рассяляліся па цячэнні рэк Друці і Сожа (частка тэрыторыі сучаснага Пасожжа ўваходзіць у зону МСП). Продкі магілёўскіх шляхціцаў некалі жылі ў двух княствах – Друцкім і Мсціслаўскім. Упершыню яны ўзгадваюцца ў статуте 1557 г. «на валокі» над назвай «путных баяраў» і «служак», а далей – «панцырных» і «путных» баяраў. Панцырныя баяры служылі каралю і магнатам у якасці вайсковых людзей (на кані і ў панцыры – адсюль назва гэтых баяраў). Путныя баяры суправаджалі караля ў якасці служак ў дарозе, на паляванні ці неслі замкавую службу ў якасці стражнікаў і стральцоў. У канцы XIX ст. больш шчыльнае насельніцтва шляхты вызначалася па Сожскаму вадаёму ў раёне гарадоў Мсціслаў – Крычаў – Чэрыкаў [6, 74–78]. Магчыма, водгукамі старажытных польскіх пасяленняў з’яўляюцца назвы тыпу *Лютня* і *Езеры* (Мсціслаўскі і Чэрыкаўскі р-ны Магілёўскай вобл.).

На Смаленскай зямлі таксама былі «рассеяныя» і лакальныя пасяленні палякаў (гл. напрыкл., тапонім *Іозефаўка* ў Хіславіцкім р-не Смаленскай вобл.). Спачатку там заставаліся параненыя і палонныя з войскаў, што асаджалі Смаленск. Пасля ўваходжання Смаленскага краю ў склад Рэчы Паспалітай (1611 г.) значна змянілася эканамічнае жыццё рэгіёна, пачалося перасяленне купцоў і рамеснікаў з польскіх і літоўскіх гарадоў у Смаленск, які быў моцна разбураны ў час яго асады. Ужо к канцу 1611 г. Смаленск атрымаў магдэбургскае права, у горадзе і ўездах пачалі адраджацца традыцыйныя рамёствы, але ў іх з’яўляліся новаўвядзеныя па польскаму «ўзору», якімі авалодвалі тутэйшыя майстры. У выніку працоўная дзейнасць стала вытокам прафесійна-вытворчай лексікі польскага паходжання, якая замацоўвалася ў мове смальян [7, 175–176]. І пасля ўсіх падзелаў Рэчы Паспалітай у Смаленску і ўездах заставалася значная колькасць палякаў, з якіх склаўся своеасаблівы сацыяльны слой насельніцтва – шляхта. У асяроддзі смаленскага шляхецтва ўсталявалася двухмоўе, аб якім, між іншым, сведчаць архіўныя дакументы – лісты шляхціцаў, дзе рускі тэкст перамяжоўваецца з польскім. Даследчыкі лічаць, што ў выніку разнастайных вуснамоўных кантактаў смальян з мясцовымі

палякамі і ўстойлівага білінгвізму смаленскага шляхецтва ў перыяд XVII–XVIII ст. ст. смаленскае гутарковае маўленне папоўнілася вялікай колькасцю слоў і выразаў польскага паходжання. Такім чынам, у гаворкі МСП паланізмы прыходзілі з двух бакоў, беларускага і рускага, і з цягам часу замацаваліся ў іх, надалі ім своеасаблівы і яркі каларыт.

Услед за А. І. Жураўскім (гл. дадзеную вышэй цытату [6, 88]) мы разумеем тэрміны *паланізм, польскае запазычанне* ў шырокім сэнсе: сюды мы адносім як словы, непасрэдна запазычаныя з польскай мовы-вытока, так і словы, запазычаныя праз польскае пасрэдніцтва з іншых еўрапейскіх моў. (Параўн. таксама заўвагу Н. М. Шанскага: «Наўрад ці будзе правільным лічыць словы *гвалт, фортель, рынок, герб* нямецкімі запазычаннямі; у рускай мове гэта паланізмы, бо і значэнне гэтых слоў, і іх гучанне карэнным чынам адрозніваюцца ад нямецкіх слоў, якія былі запазычаны польскай мовай» (пераклад наш, *аўт.*) [13, 99]).

У вызначэнні польскага паходжання таго ці іншага слова, што ўжываецца ў гаворках МСП, мы абаніраемся перш за ўсё на унікальныя работы па запазычанай лексіцы ў старабеларускай мове беларускага вучонага А. М. Булькі [4; 5] і на фундаментальнае даследаванне лексікі смаленскіх помнікаў пісьменнасці XVII ст. праф. Е. М. Барысавай [3].

Польскія запазычаныя сучасных гавораў МСП нераўнаважныя як па іх распаўсюджанні ў беларускай і рускай мовах, так і па ступені іх вывучанасці.

З пункту гледжання распаўсюджанасці паланізмаў у беларускай і рускай мовах тут вылучаюцца наступныя пласты лексікі: а) словы, якія ўваходзяць у актыўны слоўнік запаса абедзвюх моў; б) словы, якія належаць беларускай літаратурнай мове і адсутнічаюць у рускай; в) словы, якія належаць рускай літаратурнай мове і адсутнічаюць у беларускай; г) дыялектныя словы, якія маюць абмежаваную тэрыторыю распаўсюджання, а таксама ўстарэлыя словы, якія адносяцца да пасіўнай лексікі абедзвюх моў ці адной з іх пры адсутнасці ў іншай.

Паланізмы пернай групы шырока распаўсюджаны на ўсёй тэрыторыі МСП: *акадэмія, апарат, апетыт, аптэка, арышт, бязмен, брус, будка, гальштук, кофта, кубак, пошта, прафесар, рама, стальяр, турма, фалда, фартук*. Ступень вывучанасці слоў гэтай групы больш ці менш здавальняльная, вядомы вытокі іх запазычання; яны знаходзяцца адлюстраваныя ў нарматыўных беларускіх і рускіх слоўніках, а таксама ў слоўніках іншамовных слоў і этымалагічных слоўніках. Многія словы гэтага разраду замацаваліся ў гаворках МСП ужо ў савецкі час пад уплывам рускай літаратурнай мовы; яны адлюстроўваюць сацыяльныя

змены ў жыцці вёскі, увядзенне ўсеагульнай адукацыі, рост культурнага ўзроўня сельскага насельніцтва. Праілюструем сказанае: *Сыма я ніграмацная, а сыны у мяне учёныя. Старшы жывець у Мінску, работыць прафесарам. меньшы учіцца ў акадэміі ў Горках на віцінара* (Чырв. Буда, Крычаўскі, Маг.); *У нас у дзярэйні есь і клуп, і аптека (іна возлі школы), і пошта, – а каг жа* (Татарск, Манастыршчынскі, Смал.); *Вотку во каг дельмі. Былі апараты спецыяльныя, іх прятмылі ў мясу* (Тросціна, Хоцімскі, Маг.).

Паланізмы другой групы знаходзяць адлюстраванне ў беларускіх нарматыўных слоўніках і нярэдка фіксуюцца ў беларускіх этымалагічных даведніках. Словы гэтага разраду маюць шырокае распаўсюджанне і на магілёўскай, і на смаленскай частках тэрыторыі беларуска-рускіх памежных гаворак, яны даволі часта ўжываюцца побач з рускімі эквівалентамі: *брама – ворота; вага – вес; ганак – крыльцо; кавалак – кусок; капліца – часовня; крама – магазін, автолавка; кашуля – рубашка; крок – шаг; труна – гроб; хвіля – миг і інш.* Напрыклад: *Каўнер сабірал стішкам, а патам ужо прышывалі* (Літваўка, Ершышкі, Смал.); *Пыпраў каўнер на рубашкі, а то ходіш як нідатёпа* (Горы, Горацкі, Маг.); *Печка зыканчывацца комінам, он выходіць на крышу, чэрас яво ідэць дым* (Гарадзішча, Хіславіцкі, Смал.); *Адай грошы, шта пазычыў яшчэ ў тым месяцы* (Сялец, Мсціслаўскі, Маг.); *Пад етую ноч (на Івана Купала) ведьмы кіруюць. зламьё носюць* (Звянчатка, Клімавіцкі, Маг.).

Польскіх запазычанняў трэцяй групы значна менш: *комната* (бел. *пакой*), *кляуза* (бел. *паклёп*), *пушка* (бел. *гармата*), *кролик* (бел. *трус*), *рисовать* (бел. *маляваць*), *табак* (бел. *тытун*), *цель* (бел. *мэта*), *ярмарка* (бел. *кірмаш*) і інш. Амаль усе гэтыя словы замацаваліся ў гаворках МСП пад уплывам рускай літаратурнай мовы. Напрыклад: *Летась ў етай комнаті масквічка кватіравала* (Літваўка, Ершышкі, Смал.); *Мой унук добра рісуіць, яво картіны у вас у Мугулёві па школах паказваюць* (Тросціна, Хоцімскі, Маг.); *Неміц наставіў пушку. дык мы пупадамі ат страху* (Сялец, Мсціслаўскі, Маг.); *Раньшы, яшчо прі царе, у нас у Шамаві ярмарка была – столька коній прівазілі прадаваць* (Шамава, Мсціслаўскі, Маг.).

Асаблівую цікавасць для нас маюць паланізмы чацвёртай групы – дыялектныя і ўстарэлыя словы. Гэты вялізны лексічны пласт гаворак МСП яшчэ не падвяргаўся спецыяльнаму вывучэнню. Дыялектныя словы, за рэдкім выключэннем, не фіксуюцца ні ў нарматыўных, ні ў этымалагічных слоўніках, але многія з іх былі запазычаны вусным шляхам яшчэ ў XVII ст. і захаваліся ў гаворках МСП да нашых дзён. Гэтыя

словы прадстаўлены ў старабеларускіх і смаленскіх помніках пісьменнасці, а таму яны прыцягваюць увагу даследчыкаў беларускай і рускай гістарычнай лексікалогіі.

У семантычных адносінах значная большасць польскіх запазычанняў названага разраду адносіцца да бытавой лексікі. Сярод іх можна вызначыць наступныя лексіка-семантычныя групы.

1. Назвы адзення і яго частак, галаўных убораў, абутку: *сукня* «адзенне, сукенка», *андарак* (*індэрак*) «саматканая спадніца», *саян* «святочная спадніца ці сарафан», *курта* «куртка, ватоўка», *кітлік* «від кафтана», *гаплік* «заспёжка»; *шыльк* «высокая шапка» *рантух* «хустка, шаль»; *бачмаг* «абутак» і інш.: **Андарак** *ткалі з грубых шырсяных нітак і насілі у будін день* (Ліпаўка, Хоцімскі, Маг.); *Раньшы я сама андарак* *ткала, умельцы шылі у Татарску* (Татарск, Манастыршчынскі, Смал.); *Раньшы ўсе індыракі шылі с саматканага палатна* (Ст. Дзедзін, Клімавіцкі, Маг.); *А сыяны у нас красівыя былі, бувала, аденіш сыян. усе аж аглідаюцца.* (Звянчатка, Клімавіцкі, Маг.); *Курты* *дэльмі с сукна.* (Кружылаўка, Ершыцкі, Смал.); *Дет мой рас у мыгазіні такія бычмагі узяў крпкія.* (Соіна, Хіславіцкі, Смал.).

2. Назвы прадметаў хатняга ўжытку і прылад: *гарнец* «яшчык ці сасуд, які служаць мерай вадкіх і сьшучых цел», *кварта* «кружка», *фаса* «бочка», *каноўка* «карыта», *гуня* «адзеяла», *клямка* «скаба, шчыколда», *кубел* «кадка з крышкай», *бягун* «завес» і інш.: *У сваты раньшы прыгадлі з гарніцам самагону* (Бель, Крычаўскі, Маг.); *Вы ка мне вечірам прігадїтя, я вам гарнец мылыка дам* (Любавічы, Манастыршчынскі, Смал.); *Во адна засталася, вечарам выйду, на лаўку гуньку пыстляю і сяжу* (Чырв. Буда, Крычаўскі, Маг.); *А я, бувала, цэль кубіл сала і мяса пасалю, усім унукам твѣтаіть* (Звянчатка, Клімавіцкі, Маг.).

3. Назвы гаспадарчых пабудоў і іх частак: *асець* «авіш», *стадола* «сарай», *півніца* «вінны пограб», *клетка* «каморка», *трам* «бервяно, балка», *блона* «аконнае шкло», *фацера* «фортка» і інш.: *Паложыш снапы ў асець і ждеш некалькі дней* (Тросціна, Хоцімскі, Маг.); *Нада кошку во сабе де узятъ, а то у клеткі мышы бегаютъ* (Лабковічы, Крычаўскі, Маг.); *Хуть есь у таті блоны, усё роўна тёмна* (Любавічы, Манастыршчынскі, Смал.).

4. Назвы жывёл, птушак: *ботяк*, *бутян* «айст», *качка* «утка», *когут* «певень», *валух* «кастрыраваны бык» і інш.: *У мяне толькі адін когут, а кур многа* (Роськаў, Клімавіцкі, Маг.); *Ходіть бутян на балоті, жаб збірая* (Каўшова, Мсціслаўскі, Маг.).

5. Назвы месяцаў, дзён тыдня: *ліпец* «ліпень», *серпень* «жнівень», *грудень* «снежань», *пяток* «пятніца»: *Ліпіц* у нас таму таг завецца, што у етым месяцы ліпы цвятуць (Роськаў, Клімавіцкі, Маг.).

6. Назвы людзей па сваяцкіх адносінах, полу, узросту, сацыяльным становішчы, чалавечых якасцях і інш.: *цурка* «дачка», *швагер* «шурын, сваяк», *дзедзіч* «унучаты нашчадак», *бункарт* «пазашлюбнае дзіця», *войт* «стараста», *батарь* «франт, фарсун, шчогаць» і інш.: *Мальцу у яе гадкоў шэсь, а цурка ужо ладная, памочніца у хаті* (Соіна, Хіславіцкі, Смал.); *Ні хадітя к яму, девачькі, ён войтам у немцаў служыў* (Шамава, Мсціслаўскі, Маг.); *Во бахырь ходіть па дярэўні, адеўся як пятах; ета ён вас, девак, завлікаіть* (Звянчатка, Клімавіцкі, Маг.).

7. Назвы павозак: *рыдван* «крыты воз», *фура* «павозка», *дрога* «лёгка павозка» і інш.: *Во доши як ідеть, дык сена на рыдвані возім, каб ні намокла* (Мілейкава, Мсціслаўскі, Маг.).

Акрамя таго, у гаворках маюцца адзінаковыя назвы бытавых прадметаў, з'яў, дзеянняў: *тлумак* «катомка», *абрончка* «пярсцёнак», *стак* «рэчы, маёмасць», *троска* «клопаты», *дарунок* «падарунак», *крыхта* «чарка», *гронка* «кісьць», *клотня* «сварка», *клямаць* «ілгачь», *освяцаць* «свяціць» і некаторыя іншыя: *Раньшы калі хлопці деўку любіў, дак і ленту у косы, і абрончку якую даріў* (Соіна, Хіславіцкі, Смал.); *Хадітя, деўкі, я вам усё раскажу. Ну выпіў крыху, дык што жа* (Звянчатка, Клімавіцкі, Маг.); *А з малымі унукамі троска адна: і накарма іх, і прыглядзі за імі* (Ст.Дзедзін, Клімавіцкі, Маг.); *Ёй веріть і на грам нільзя, іна клямаць любіть* (Сялец, Мсціслаўскі, Маг.).

Тры «хвалі» польскага моўнага ўплыву пакінулі адметны след ў беларускай фразеалогіі, куды з польскай мовы ўвайшоў цэлы шэраг устойлівых выразаў: *шаркі на баркі* «вельмі паспешліва», *надаваць кухталя* «адлупцаваць, пабіць», *даць пудла* «памыліцца», *ветрам падшыты* «ветраны, лёгкі на словы», *ні да танца ні да ружанца* «нікуды не варты», *мець мухі ў носе* «капрызнічаць», *лаці пад паці* «вельмі паспешліва», *запускаць жураўля* «зазіраць, падглядаць», *рабіць на тандэст* «дрэнна рабіць» і іншыя. [1, 197, 212–215].

У гаворках МСП намі вылучана ўжыванне толькі аднаго фразеалагізма польскага паходжання – змяняць быка на індыка, а таксама яго мясцовы варыянт памяняць з быка на індыка (андыка) «падмануцца, пралічыцца» (параўн. польск. *zamienić byka za indyka*).

Значна больш фразеалагічных адзінак, якія маюць у сваім складзе паланізмы двух відаў – лексічныя ці фанетычныя: *хадзіць па панат*, *вантробы выець*, *вомігам выйдзе*, *белавай андарак*; *(жыць) на адні*, *абяцанкі-цацанкі* і некаторыя іншыя.

З польскай мовы ў беларускую гаворкавую фразеалогію ўвайшлі ўстойлівыя выразы *жыць панам, хварэць на пана* [1, 197]. З часоў уваходжання беларускіх зямель у склад Польшчы слова *пан* служыла назвай асобы па яго сацыяльным становішчы і сацыяльна-субардынацыйнай назвай асобы для выражэння адносін «гаспадар – работнік». Менавіта другое значэнне адлюстравана ў фразеалагізме *хадзіць па панах* «працаваць па найму, батрачыць», зарэгістраваным у гаворках МСП, напр.: *Када ні было чым карміць сямяю, хаділі па панах, кап хать што-небудзь заробіць* (Нікадзімава, Горацкі, Маг.); *Раньшы хаділі па панах, за кусок хлеба работымі. У нас баба Смалякова была, яна усё врэмя хаділа* (Татарск, Манастыршчынскі, Смал.)

Як сведчыць А. М. Булыка, лексічны паланізм *вантроба* «пячонка» пранік у беларускі лексікон у першай чвэрці XVII ст. у сувязі з развіццём медыцыны [5, 127]. На беларускай глебе ён фанетычна змяніўся: зычны прыгук [п] праславянскага насавага галоснага [q], які захаваўся ў польскай мове, развіўся ў гук поўнага ўтварэння; галосны [o] змяніўся на [a] у адпаведнасці з беларускім аканнем (параўн. ст. польск. *wątroba* і ст. бел. *вантроба*). У беларускай мове ўзнік фразеалагізм *вантробы ад'есці* «надакучыць каму-н.», суадносны з рускім *сидеть в печенках*. В гаворках МСП намі адзначана фразеалагічная адзінка (*усе*) *вантробы выгрызаць* (*павыгрызаць*), якая адрозніваецца ад беларускага дзяслоўным кампанентам. Напрыкл.: *Муш кажны день п'яны прыходіць, выгрыс усё вантробы* (Узлогі, Клімавіцкі, Маг.); *Во деткі даг деткі! Усе вантробы павыгрызлі, ні жалеюць бабу* (Лабковічы, Крычаўскі, Маг.); *Сусеткіных курыц з гарода ні выгнаць, вантробы усё выгрызлі, надаела ужо іх ганяць* (Рускае, Шумяцкі, Смал.).

У беларускай народнай фразеалогіі вядома ўстойлівае словазлучэнне *вомегам вылазіць* «адпомсціцца, не праходзіць бяследна». У гаворках МСП фразеалагізм *вомегам вылазіць* ужываецца як з гэтым значэннем, так і з іншым – «не пайсці на карысць», параўн.: *Няхай табе усё вомигам вылезіць – пакрыў майх тiплят* (Мілаславічы, Клімавіцкі, Маг.) і *Карміла я свiнню яблыкамі, дык яны ёй вомигам вылізлі: ходь бы троху жыра прыбавіла* (Палонкава, Клімавіцкі, Маг.); *Усю жысь сабе жалеў кусок укусны зьесьці, деньгі сабіраў, а ўсё вомигам вылізла – памёр, а деньгі асталіся* (Пятроўка, Ершыцкі, Смал.).

У розных беларускіх і рускіх гаворках маюцца варыянты слова *вомег*: *вомиг, вомига і омег, омиг, омига* са значэннямі «гарката», «перасол», «атрута», «яд», «ядавітая расліна». А. В. Мяркулава, якая вывучала паходжанне гэтага слова і яго пранікненне ва ўсходнеславянскія мовы, устанавіла, што яно ўзыходзіць да лацінскага *vomitus* – «рво-

та», якое было запазычана польскай мовай (параўн. вытворныя ад яго ў польскай мове *wymiotować, wymiotowy*). Польская і беларуская мовы сталі цэнтрам распаўсюджання запазычанага слова *vomica* (параўн. польск. *omieg, womeg* і інш.), а ў рускія гаворкі яно прыйшло з гэтых моў і атрымала там новыя значэнні [8, 18–19]. Такім чынам, па адной з этымалагічных версій *womeg* – паланізм-транзітыў (перададзены з адной мовы ў другую праз польскае пасрэдніцтва).

Толькі ў гаворках МСП намі выяўлены фразеалагізм (*жыць*) на адні «у адзіноце»: *Мужык мой яшчэ ў вайну памёр, дачка далёка, так і жы-ву на адні* (Палашкава, Клімавіцкі, Маг.); *Дзятей бох ні даў, мужык ра-на памёр, во і асталася пат страсть на адні* (Віктарава, Краснінскі, Смал). Мы дапускаем, што гэта фанетычны паланізм, бо праславянскі корань *edipъ у польскай мове захаваў пратэтычны [j] перад [e], а ва ўсходнеславянскіх мовах (беларускай і рускай) ён страціўся і адбылася міжскладовая дысіміляцыя галосных з заменай [e] на [o] (параўн. польскае *jedna, pojedynczy*, русск. *одиночество*, бел. *адзінота*). З'яўленне ў магілёўска-смаленскіх гаворках стараславянскага варыянта гэтага кораня з пратэзай [j] здаецца менш верагодным, чым замацаванне паланізма з такім гукавым складам.

Як бачым, дыялектны моўны матэрыял дае бясспрэчнае сведчанне аб значным польскім уплыве на лексіка-фразеалагічны фонд гаворак МСП, але вывучэнне польскіх запазычанняў ва ўсёй іх паўнаце яшчэ наперадзе.

ЛІТАРАТУРА

1. А. С. Аксамітаў, *Беларуская фразеалогія*, Мінск 1978.
2. У. В. Анічэнка, *Мовы ўсходніх славян*, Мінск 1989.
3. Е. Н. Борисова, *Лексика Смоленского края*, [в:] По памятникам письменности, Смоленск 1974.
4. А. М. Булыка, *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, Мінск 1972.
5. А. М. Булыка, *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII ст.ст.*, Мінск 1980.
6. А. І. Жураўскі, *Запазычаная лексіка ў беларускай мове*, [у:] Гістарычная лексікалогія беларускай мовы, Мінск 1970.
7. И. А. Королёва, *Польские заимствования в профессионально-производственной лексике смоленских говоров прошлого и настоящего*, [в:] Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія. Матэрыялы VI міжнароднай канферэнцыі, ч. I, Віцебск 2003.

8. А. В. Меркулова, *Из истории названий некоторых растений*, [в:] Этимологические исследования по русскому языку, вып. III, Москва 1961.
9. *Опыт описания Могилевской губернии...*, под ред. А. С. Дембовецкого, кн. 1, Могилев 1882.
10. А. И. Соболевский, *История русского литературного языка*, Ленинград 1980.
11. Л. В. Судавичене, Н. Я. Сердобинцев, Ю. Г. Кадькалов, *История русского литературного языка*, Ленинград 1990.
12. *Типология двуязычия и многоязычия в Беларуси*, Минск 1999.
13. Н. М. Шанский, *Лексикология современного русского языка*, Москва 1972.